

Dr. TINE DEBELJAK (ZSS-1954)

S SPOMINOM MED MRTVIMI SLOVENSKIMI PISATELJI

Živimo v svetu, toda še vedno s spominom v Sloveniji, v njeni preteklosti, katere košček bodočnosti pa ustvarjamo tudi mi — izgnanci, pa če je komu prav ali ne; vsaj tisti košček, ki v tujini ne more ne živeti ne umreti, pa životari, še ves zaverovan v duhovno preteklost svojega tisočletnega naroda, upajoč v sen bodočnosti, ko nam bo dano zopet vključiti se v tako nasilno pretrgani organski razvoj našega naroda. Dokler pa ne pride tisti čas, bomo mi — slovenski pisatelji v tujini — ustvarjali iz svojih sil, ki smo jih prinesli s seboj, še vedno priklenjeni na domovino, pa zajemajoči tudi iz širnega sveta, katerega gostje smo in v katerega zdaj rastemo, da bi mogli obogatiti kdaj spet naše domače leposlovno polje, v družbi vseh živečih literarnih rodov različnih dob in slogov in pogledov, pa v službi Naroda in Lepote, ki tečeta vzvišeno nad našim življenjem in nad našo smrtjo.

Ko zdaj iz tujine gledamo na narod, ki ga ne vidimo več razdeljenega, temveč se nam kaže kot nesmrtna enota, ki gre skozi različne predele svojega teka, katerega najburnejšega smo živeli prav mi, še doma; odtrgani od njega, gledamo na svoj del v svetu in na tistega, ki je ostal doma, že kot enoto v duhu, v kulturnem ustvarjanju. Zato je vsaka izguba kulturnega delavca, ki ga smrt iztrga iz naše emigrantske enote, izguba domovine v celoti (pa če ona to priznava ali ne), in vsaka smrt pisatelja v domovini je tudi naša izguba, ki nas zaboli in navda z žalostjo. Navda nas z osebno žalostjo, kot spomin na znanca, sodelavca ali vsaj soustvarjalca; na drugi strani pa se nam že vsiljuje misel, kam ga uvrstiti — na katero mesto v naši enotni, nerazdeljeni in nepretrgani kulturni zgodovini, na katerega ima slednji izmed nas pravico.

S tem člankom se hočemo spominjati pisateljev, ki so iz vseslovenske skupnosti odšli po tistem letu, ko je v naše mirno skupno življenje treščil vihar vojske iz tujine in vulkan kaosa iz naših lastnih tal, pa do zadnjih dni, ko visimo tu in tam med življenjem in smrtjo, ne vedoč, kdo izmed nas bo prvi, ki bo padel — v zgodovino.

Ta spomin na pisatelje, ki so umrli v tem razdobju od pomladi 1941 do poletja 1953, ne misli biti literarno zgodovinska študija, ne esej, temveč res le spomin nanje, s katerimi sem bil — z malo izjemami — v osebnih stikih, pa me zdaj obiskujejo v to pampo, da se jih spomnim pred vso emigrantsko javnostjo vsaj s kratko besedo v spomin za njihovo delo, ki gre preko meja in časa, dasi označeno s posebno oznako razdobja, ko je vsakdo moral stati nekje, večkrat si celo nasproti za ceno življenja. Toda smrt je višja od življenja.

SMRTI V ČASIH OKUPACIJE

V času okupacij in vojska tudi pisatelji ne umirajo naravne smrti. Ali pa vsaj v manjšini, kajti za čuda: težke razmere podaljšujejo življenje in bude vero vanj. Toda izguba svobode takoj prve dni je pognala v prostovoljno smrt najstarejšega "tudi pisatelja" **Ivana Hribarja**, ki je v svoji mladosti napisal malo znano zbirko pesmi pod pomenljivim psevdonimom "**Janez Življenjasit**". Zastopnik praške "Slavije" je postal politik, goreč pristaš vseslovanske skupnosti v smislu češke Kramareve politike, obiskovalec Rusije, vodja liberalcev, Strossmajerovec, ki je pripeljal kot ljubljanski župan v Ljubljano škofa Jegliča, da bi omajal z njim delo Mahničeve; zaščitnik Gregorčičev in Aškerčev, katerega je zvalil v magistratno službo; poznejši minister, kraljevski namestnik, "cesar Janez", veleposlanik in končno senator. Velik zbiralec knjig, s katerimi je obogatil slovensko univerzo, zlasti njen slavistični seminar, in ki je z Masarykom in Korošcem postal njen častni doktor. Z literaturo je imel toliko stika, da je bil urednik Slovana, pobornik za ustanovitev kulturnih zavodov in njihov podpornik — Slovenske Matice, univerze, Akademije — bil pisec Spominov, prevajalec v pesniški besedi Lafontainovih Basni ter prav v zadnjih letih Puškinovih pesmi. To njegovo literarno delo ga je pripeljalo med "dominsvetovce" kot enega "redkih naročnikov na revijo od njenega prvega dne", kot se mi je predstavil s pošiljko prevoda Puškinovega Bačisarajskega vodometa za to revijo. Toda njegov starinski, še čitalniški jezik ter precejšnja pesniška okornost, mi nista dovolila tiskati prevoda,

toda spoštovanje pred častitljivo osebnostjo, mi je branilo, da bi ponudbo odbil. Zato sem se lotil delne predelave na podlagi izvornika, držeč se precej njegovih besed, toda s prilagoditvijo prevoda izvornemu ritmu, redu rim in številu verzov, katere je Hribar prosto raztegoval in mu ponudil objavo v taki obliki. Toda on mi je odgovoril, da to že ni več njegovo delo, temveč moje. V njegov spomin sem potem objavil v Dom in svetu pesnitev kot skupno delo ter ga leta 1942 izdal v luksuzni obliki z lesorezi Bare Remčeve, knjiga, ki je doživela svojo zanimivost: razprodana je bila v dveh dneh v celoti in je danes velika redkost.

Hribar ne bo v slovenski kulturni zgodovini živel kot literat, pač pa kot politik in nacionalist, ki je v nacionalizmu videl ves smisel in preko njega nič več. Naj zapišem zato to, česar mlajši ne vedo: v tistih dneh pred veliko nočjo 1941 je stal pri radiju in poslušal prenos iz Rima, opisujoč "prodiranje" italijanske armade na slovensko ozemlje od Postojne do Vrhnike. Sproti je poročal banu dr. Natlačenu o pomikanju okupatorskih čet proti Ljubljani, ki od jugoslovanskih vojaških oblasti ni imel več nobenih poročil.

Po zasedbi Ljubljane in izgubi svobode je skočil v Gruberjev kanal in se vtopil. Na bregu je pustil pismo s panteistično vsebino in s Prešernovimi verzi:

Manj temna noč je v črnem zemlje krili —
kot so pod svetlim soncem sužni dnovi...

Kot markantno osebnost našega javnega življenja so ga predhodniki poznejše Osvobodilne Fronte postavili na čelo Društva prijateljev sovjetske Rusije, da so z njim zakrili društveni revolucionarni namen ter ga prikazali v kulturno nacionalni luči. Danes vemo, da je ta organizacija po vsem svetu prva frontna organizacija sovjetskega osvajanja množic (beri Kravčenka, Careva, Delgada) in o kateri zdaj slovenski zgodovinarji OF sami priznavajo, da je iz tega zarodka izšla bodoča organizacija OF v Sloveniji (Fajfar). Kljub tej uslugi, ki jim jo je naredil, je pok. Hribar v Ribarjevih Političnih zapiskih dobil oznako "da je vse življenje pripadal stari grupi jugoslovanskih romantičarjev, ki je ljubil "Majčico Rusijo", samo dokler je bila carska ter je vršil propagando za slovansko vzajemnost v duhu stare caristične ruske politike, katere propagandni center naj bi bil Praga, pozneje pa kraljevski Beograd z Aleksandrom kot pretendentom na ruski carski prestol. Kot velikega Jugoslovena in Slovana ga je Aleksandrova milost napravila za senatorja.

Ko bi si sam ne pretrgal svojih visokih častitljivih let, morda bi še doživel izpolnitev svojih najvišjih življenjskih sanj — čeprav v drugi obliki: tesne povezanosti z Rusijo-ZSSR in bi lahko s solzami v očeh sprejemal polkovnika Bogomolova, kot zastopnika Stalinovega ruskega carja, morda kar na stanovanju v Ljubljani, ki je bilo nekoč moje stanovanje, v katerem sem nekoč z ljubeznijo spremljal Puškinovo besedo in Hribarjev prevod iz nje.

Ne samo stari pesniki, tudi še v devetdesetem letu "življenjasiti", temveč tudi mladi pesnik **Joža Šeligo** si je sam vzel življenje. Mladi slavist iz Preserij mi je nekoč prinesel pesmi v Dom in svet, pa jih nisem tiskal. Pozneje sem bral njegove pesmi v Ljubljanskem Zvonu. Plahe, čustvene, rahlo-ljubezenske, pa tudi že revolucionarne, propovedujoč bodočo revolucijo. Pa ne z udarno besedo pesnika borca, temveč gluho-prozaično, kot n. pr. verz, ki ga imam pri roki:

Prevratniki smo!
Te zgradbe od včeraj
vam bomo zdrobili
in nove vam stavbe
na svetu zgradili.

Toda močan je še vedno verz iz Olimpijade 1936:
Oceani so polni bencina
in naša zemlja je suhljad!

Iskal je iz erotike pot v proletarsko pesem, pa ni prišel iz začetkov, čeprav je izdal pesmi tudi v zbirki. Ne vem, kaj ga je gnalo v obup. Vem le, kar je o njem pisal njegov župnik Perčič v Ameriški Domovini: da

je bil kot član Izobraževalnega društva tisti, ki je društvo miniral od znotraj, dokler ni bil izključen. To sicer nima nič opraviti s poezijo, toda za oznako človeka v času je morda pomembno.

Med drugimi leposlovci, ki so v tem času umrli **naravne** smrti, naj se spomnim najstarejše — 76 letne pisateljice **Lee Faturjeve**, priljubljene pisateljice zgodovinskih snovi v Dom in svetu, Mladiki in Mohorjevih knjigah, zanimive slovenske samoukinje, katero sem v njenih zadnjih letih pogosto obiskoval in ji tudi govoril nagrobni govor. Zanimiva ženska: vse življenje je bila gospodinja svojemu bratu, v prostem času je brala in pisala. Bila je naraven talent z izrazitim osebnostnim in krajevnim slogom, podedovanim od stoletne tradicije.

Če bi ji bila dana visoka izobrazba, bi bila velika pisateljica, tako pa je vse življenje ostajala romantična realista, kar jo je spravilo v nasprotje z impresionisti in subjektivistami, ki so jo postavili ob stran za desetletja. Toda njeni kulturno-zgodovinski romani kakor Vislavina odpoved, Bogomila, V burji in strasti itd. bodo še vedno prijetno branje ljudstvu in niso brez umetniške vrednosti. Kako je znala popisovati običaje! Bolj kot njeni "veliki teksti" bo živela v svojih odličnih drobnarijah, po največ folklornega značaja. S kakim veseljem sem zbiral njene pravljice, ki sem jih potem izdal v dveh zvezkih! To je naša Božena Nemčeva. In njena fantazija je bila še polna snovi: spominov in fantastičnih novih kombinacij starih izročil. Kako se je pomladila, ko sem ji zopet odprl Dom in svet, v katerega je šla po desetletjih z novimi deli, prijetno dišečimi po slogu starosti. Kot da bi bral naše klasike Trdinovega in Mencingerjevega časa. Pred smrtjo mi je izročila dve zgodovinski noveli, ki še nista objavljeni, pa bi ob majhni predelavi lahko postali dobri stvari. Ob vsakem obisku mi je izročila novo pravljico "za Tinčka". Bilo bi jih že za zbirko. Ko smo začeli tiskati njene zgodovinske povesti — uredil sem jih sam, — je doživela novo težavo. Ponatisnili smo njene zgodovinske povesti tik pred vojno za knjigo kakih 300 strani ter stavek predložili potem že italijanski cenzuri. Ta je zahtevala, da moramo slovenske vasi, ki so od l. 1918 pripadale Italiji, pisati v italijanščini (Lea Fatur je doma v Zagorju pri št. Petru na Krasu). Pisateljica je bila pripravljena spremeniti imena vasi v nekonkretna imena. Ko pa je cenzor zahteval, da mora spremeniti tudi nesimpatični značaj Italijana v povesti V burji in strasti, pisateljica na to ni pristala ter je založnica razdrla stavek. Odtisnili smo le dva izvoda. Kdor je enega dobil iz moje "zapuščine", ima literarno redkost. Tako Lea Faturjeva ni doživela, da bi katera od njenih večjih povesti izšla v knjižni izdaji. Izšli sta le dve knjižici Pravljič.

Pesnika **Silvina Sardenka**, ljubljanskega kanonika dr. **Alojzija Merharja**, smo pokopali s Koblarjevim nagrobnim govorom prav na dan, ko so Italijani obdali Ljubljano z žično ograjo ter skoraj zaprli pot pogrebcev iz Dravelj v mesto. Ogromna je njegova pesniška žetev že izdanih knjig, ogromna je njegova rokopisna ostalina, pa tudi zabeleženih načrtov, ki jih ni izvršil, je veliko. Mnogo rokopisnih kongregacijskih iger, svetopisemskih snovi, prava "acta" v španskem smislu in veliko nepriobčenih pesmi. Iz "letečih lističev" sem izpisal lepih pesmi za dve antologiji, ki bi izdani, kot je bil namen, dali Sardenku mesto v slovenski poeziji, ki mu gre. Ne bil bi pesnik Župančičeve moči, kakor so ga nekoč primerjali, temveč bil bi velik pesnik slovenske religioznosti in čustvenosti, tudi zakrite erotike in izredno pojočega verza. Njegova zapuščina je literarno zgodovinsko izredno zanimiva: iz nje bi se dala zasledovati do podrobnosti rast dveh njegovih najbolj zanimivih pesniških knjig: prve izdaje Rome ter Dekliških pesmi. Pri teh zadnjih so ohranjene vse inačice ter celo zabeležbe navdihov in datumi. Velezanimiv pa bi bil njegov dnevnik.

Morda je še več leposlovcev umrlo ta čas naravne smrti, pa se jih ta hip ne spominjam. Zato pa je bilo mnogo več nasilnih smrti, zlasti obetajoče mlade pisateljske mladine, ki je padala pod silo okupatorja, v vrstah komunistične revolucije ter obrambne reakcije na njo. Danes lahko govorimo že o obeh straneh; vsaj mi v tujini, ki iz daljnje geografske perspektive gledamo narod kot celoto in enoto.

Umirali so slovenski pisatelji in kulturni delavci, pobijani od obeh okupatorjev, streljani kot talci, po taboriščih, najdeni po zapuščenih vaseh, pa tudi v medsebojnem bratskem boju: pobijani od partizanov, sojeni po njih na smrt, vrženi v prepade, pa tudi v boju samem med eno in drugo stranjo domače slovenske fronte.

Žrtve nemških okupatorjev

Nekje na Štajerskem je že leta 1941 padel komunistični pisatelj **Jože Kerenčič**, znan po svojih socialnih študijah na slovenskih kmetijah ter še bolj po naturalističnih, s prevratno tendenco prepletenih črticah iz viničarskih krajev, kažočin v odurnih tendenčnih podobah.

beda in instinkte ter željo po uporabi dotedaj, romantično pojmovanega kmetskega ljudstva. Bil je eden tistih mladih pisateljev, ki so po l. 1935 šli za gesli nove "Sodobnosti" — po Djilasovih besedah od komunistične partije vzdrževane in kontrolirane "nezavisne" revije (Poročila na 5. Kongresu KPJ). Jačji je bil v kritikah in študijah kot v leposlovju.

Kot talec, snet z domače kmetije v Žabnici, je bil ustreljen menda v Begunjah tudi drugi član te mladine, Zvonovec **Tone Šifrer**, ki je pisal kmečke novelice iz svojega domačega kraja, škofjeloškega polja, pod imenom **Ledina**. Kakor tudi sem z zanimanjem zasledoval njegov razvoj kot rojaka in znanca, ki je organiziral Jenkovo proslavo v Mavčičah in me izbral za govornika, me ni prijela njegova proza; manj tendenčna kot Kerenčičeva, pa tudi manj močna. Mislim, da so po prevratu izšle knjižno njegove črtice, ali dnevnik, česar pa nisem dobil v roke, kakor tudi bi me zanimalo, in bi rad, da bi mi dvignilo njegovo pisateljsko ceno.

Močna osebnost v *Sodobnosti* in *Zvonu*, tudi v leposlovju, drami, eseju in kritiki, pa je bil **Ivo Brnčič**, ki je padel meni neznan kje. Bil je morda najjačja pisateljska moč mlade zavestno komunistične "sodobne" mladine, sovražec meščanstvo in njegovo moralo, katolištvo v leposlovju še posebej (kritika Preglja in kat. lirike), kažoč v drami boj za nove svetove in moralo (prikazovani v ljubljanskem Narodnem gledališču) ter v kritiki in znanstvenem kulturno-zgodovinskem eseju, v katerem je zastopal vprašanje slovenstva kot izključno socialnopolitično vprašanje, kar je reševal zlasti ob Vrazovem problemu, ki je bil tudi njegov. Tudi on je nihal med hrvatismom in slovenstvom (Istran), pa ga reševal ne v romantično literarno-kulturnem romanticizmu, temveč po leninistično-stalinistični formuli narodnih vprašanj, pripravljajoč prevrat kot osnovo za kulturni "progres". Borbena osebnost velike potence.

V Dachau-u je umrl **Ivo Grahor**, intimni prijatelj Srečka Kosovela, pesnik njegove Mladine in Zvona, pozneje pedagoški publicist, moj kolega iz istega univerzitetnega gnezda. Njemu sem leta 1928 prepustil pol leta mojega bivanja v Krakovu, ko radi vojaščine sam nisem mogel tja; tam me je počakal ter sva nekaj časa delila celo stanovanje, potem pa se je on vrnil domov, menda preko Moskve.

Bil je pesnik, kot ves tedanji Prijatelj slavistični seminar (Kosovel, Gspan, Vodnik, Košak, Debeljak, Plestenjak, pozneje Ocvirk), pa se ni dvignil v večjo pomembnost.

žrtev taborišča je bila tudi **Anica Černejeva**, pesnica in pisateljica otroških pesmi ter urednica ženskih publikacij in učnih knjig.

Kje je našel smrt pesnik **Karel Širok**, ne vem. Zdi se mi, da je bil konzularni uradnik v Celovcu, pa je po začetku vojne izginil v nemških ječah. Bil je čist pesnik velike cene in njegova zbirka napol narodno preprostih, toda lepot polnih pesmi *Slepi slavček* bo ohranjala njegov spomin v zgodovini naše književnosti.

Ne vem, kje so padli mladi partizanski feljtonist **Klusov Joža** (Flander Bogo), o katerem ne vem nič, ker je bil produkt "druge strani" revolucije, ne kje **Edvard Kokolj**, katerega sem poznal, če je oni veliki fant — učitelj ali slavist ? — ki je že nekaj pisal v letih tik pred vojno in sem ga srečaval v licejski knjižnici.

Pri prebijanju Tomšičeve brigade in partizanskega štaba z Dolenjskega na štajersko je padel 22. februarja 1944 pri Žlebniku partizanski pesnik **Kajuh** — narodni heroj **Drago Destovnik**, ki velja za največjo pesniško žrtev borečega se partizanstva. Ne morem izreči sodbe o njem, ker so mi znane le kake tri pesmi, med njimi ena z motivom umirajočega partizana, pišočega materi pismo, da bi si izbral isto usodo, če bi se vnovič rodil: borbo partizanstva in smrt. Vsekakor tragični talent, ki mu ni bilo dano, da bi se razvil, ki pa je proti Pavšič-Borovim gozdnim udrihalicam izpovedoval globoko osebno človeško občutje v gibanju, ki se mu je pridružil kot komunist, kajti dnevnik Matevža Haceta izrecno imenuje teh 16 ubitih tega dne kot "najboljše borce Tomšičeve brigade ...šestnajstotnica hrabrih borcev-tovarišev-komunistov" (*Zapisci o borbama iz narodnog oslobodilačkog rata*, 238).

Izmed pristašev Mihajlovičevega gibanja, ki so padli kot žrtev nemškega okupatorja, naj imenujem

pisatelja **Slavka Savinška**, avtorja ljudskih povesti Izpod Golice in Grče, kmečkih planinskih povesti iz svoje Gorenjske, celo iz Martuljkovega kota, kjer si je pozneje napravil svojo vilo. Kot svetnik v finančnem ministrstvu je odprl na široko svoj dom v Beogradu slovenskim umetnikom, ki so ga tam radi obiskovali, tako literatom, slikarjem in glasbenikom, kakor je bil sam, organistov sin iz Jesenic. Med okupacijo je ostal v Beogradu ter je bil član Mihajlovičevega gibanja za Slovenijo. Nacisti so ga zaprli in ustrelili kot talca v bližini Beograda leta 1942. Eden njegovih sinov je kipar in dela Titove spomenike po Sloveniji.

Tudi drugega člana, te Mihajlovičeve skupine v Beogradu lahko imenujemo ob tej priliki, namreč bivšega narodnega poslanca in senatorja **Franca Smodeja**, kajti bil je odličen publicist še v predvojni Koroški kot urednik Mira in pozneje kot glavni urednik Slovenca. V zadnjih letih je v Beogradu pripravljaj in že tudi dokončal obširni Srbsko-slovenski slovar, katerega rokopis je poslal Mohorjevi družbi v Celje. Verjetno so ga tam nacisti z ostalimi slovenskimi knjigami in rokopisi uničili. Med vojno je bil precej časa zaprt. Umrl je v beograjski bolnišnici po vojni, namenoma zdravniško zanemarjen.

Ob prevratu 1945 je umrl kot žrtev nacističnega taborišča sovrstnik našega rodu, sotrudnik Kosovelovega Križa na gori, poznejši pisec Trgovske zgodovine in sodelavec v organiziranju mihajlovičevstva v Sloveniji **Tone Krošl**.

V boju pa je padel pri Kranju **Maks Jeza**, pripadnik Kocbekove struje v OF, nekdanji Zarjan in obetajoč pripovednik Dejanja.

Žrtve italijanskih okupatorjev.

Kot talec je padel v oktobru 1942 **prof. Vinko Košak**, prav tako kot Grahor in Gspan moj stanovski kolega iz univerzitetnih let. Priključil se je Mladini Srečka Kosovela kot pesnik ter pozneje Zvonu in Sodobnosti, kamor je pisal tudi ocene. Toda kot pesnik se ni uveljavil, bolj kot šolnik in kulturni organizator. Ustreljen je bil v gramozni jami za ljubljanskim pokopališčem.

Kot talec je padel tudi **Ivan Rob**, prav tako moj mlajši slavistični kolega, izreden hudomušnež, inteligentni satirik, duhovit fant, pesnik s čudovito zmožnostjo persiflaže. S trubarščino je bil zmožen napisati persiflaže iz protestantske dobe in v koseščino je klasično prevajal Prešerna. Jurčičev roman "Deseti brat" je spesnil v vzornih verzih kot satiro, ki je edinstvena in je izšla knjižno. V partizanih je vodil gledališče. Ko je bil zajet, je padel kot talec pri Kozarjih pri Ljubljani. Kot imam vesele spomine na njegove inteligentne zabave ob slavističnih izletih k Hainriharjevim kočam pod Blegaš, me moti trpek spomin na to, da je bil prav on tisti, ki je še kot akademik Zarjan, verjetno od komunistov poslan, v Akademskem domu na Miklovšičevi cesti — za šalo morda, ki pa je bila strahotna — streljal v Kristusa na steni. Naj bi mu bil ob smrti milostiv! (*)

(*) Ko govorim o talcih-književnikih, padlih v Ljubljani, moram omeniti še dva sotrudnika Doma in sveta, Neslovenca, ki sta padla kot talca v Pragi. Eden teh je pred smrtjo, preden so ga obesili, napisal knjigo, ki velja za najpomembnejšo knjigo. napisano o nemški zasedbi Češke, **dr. J. Fučik**, urednik katoliške revije, pozneje ravnatelj založbe Melantrih, kjer je izdajal Darychove spise in je za Dom in svet napisal Pregled češke katoliške literature. Drugi pa je bil profesor lužiskosrbske literature na praški univerzi, znani sokolski delavec in najgorečnejši prevajatelj Meška v češčino, **prof. Pata**. Pomagal mi je pri sestavi lužiskosrbske priloge za Slovenca. Toda spomin nanj med Slovenci naj bo predvsem v njegovem neumornem prevajanju Meška, ki je najbolj znan slovenski pisatelj prav po njegovi zaslugi med Čehi in pa med Lužiskimi Srbi.

Ko so Lahi leta 1942 začeli svojo ofenzivo proti Notranjski, so v smislu naredb pobijali na poti Slovence "kot pse" ter zažigali naše domove. Na Blokah so ustrelili **Ivana Čampo**, pesnika dveh pesniških zbirk in ene pripovedne idile, prevajalca Petrarkovih pesmi. In prav ta je padel kot žrtev italijanskih "kulturonoscev"! Pri njem sem cenil dve stvari: voljo do napredka, ko sem videl s kako vztrajnostjo je delal kot privatist maturo in jo končal obenem s prvo pesniško zbirko in pa njegov izreden posluš za lepo izvirno besedo in čistost oblike, poleg optimističnega nazora na svet, ki ga je gledal v idilični svetlobi in v krogu

zakonske ljubezni, tako redko opevane od slovenskih pesnikov. On ji je posvetil celo zbirko, nastalo iz "sonetov o materinstvu" v Domu in svetu. Ob smrti smo se dominsvetovci zbrali v molitvi zanj pri črni maši, ki jo je daroval pisatelj Jalen, ministrirala pa sva midva s pesnikom Šalijem. Pozneje sem zvedel, da je bil namenoma poslan na Bloke kot organizator tamkajšnje OF, zato je pustil na moje veliko nerazumevanje in začudenje službo pri carini. Na Blokah sem ga jeseni 1941 še obiskal s kolesom; ne vedoč zakaj je šel v to samoto in še manj, kakšna naloga čaka mojega spremljevalca Brejca, poznejšega šefa Kocbekovega kabineta v gozdu, stanujočega v isti hiši z dr. Kožuhom, ki mi je ob tej priliki šival rano, dobljeno pri padcu s kolesa. Z Blok sem zavil na Rakek k pesniku Vipotniku. In nekaj let pozneje: Čampa ustreljen od Italijanov, dr. Kožuh ubit po zavzetju Turjaka, kamor je naperjal kanone tudi pesnik Brejc, zdaj v zaporu kot kominformist, med tem ko je Vipotnik član glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva in jaz resnično spet med bloki kamenja, krog mene pa pampa. Pesnik Šali je Čampi posvetil lepo pesem: Umrlemu pesniku.

V boju, ki je sledil nato proti Rogu, kjer se je nahajal partizanski štab, je padel kmalu nato pesnik **Miran Jarc**, eden najizrazitejših predstavnikov slovenskega ekspresionizma. Izšel je iz prve novomeške literarne in umetniške družbe po prvi svetovni vojni, katere člani so bili slikar Jakac ter pesnika Jarc in Podbevšek. Malo starejša sta bila Turk in Cvelbar (Dolenjčev Cene). Pozneje je študiral univerzo, pa predsedal na Trgovsko akademijo in bil bančni uradnik. Toda vedno literat. Pesnik in pripovednik ter prevajalec (tudi za Slovenca). Pesnik Križa na gori in Dom in sveta, ob Vodniku glavni predstavnik duhovnega ekspresionizma z močnim intelektualnim poudarkom, kakor ga kaže zbirka Človek in noč. še bolj intelektualistična je bila njegova proza, vedno iščoča novega človeka, rešujoča probleme v notranjosti, zanemarjajoč slednji impresionizem in naturalizem. Njegov slog je bil srebrn, njegova pesem kot pokrajina polarnih belih noči, iz katerih vpije človeška samota kot pav. V zadnji zbirki — Septembrske pesmi, pa je postal — kot Gruden — glasnik socialne revolucije, pesnik proletarskega človeka. Ko so ga Italijani sneli v belgijski vojašnici in poslali z vlakom v Gonarsko internacijo, je bil v vlaku, ki ga je na Verdu "osvobodil" partizanski napad. Ostal jel med partizani, postal član propagande in pisal dnevnik na terenu, ki je poln ljubezni do družine in usode naroda. Ob napadu na Rog je zaostal in do smrti utrujen počakal na njo, skrit za grmom, ki je postal njegov grob, za katerega se ne ve. Miran Jarc predstavlja poleg široka, Čampe in Kajuha največje literarne žrtve v taboru slovenske OF, tako v zaledju, kakor na fronti.

Sta pa še dve žrtvi, ki ju ne moremo imenovati žrtvi na strani OF, dasi sta ji bila blizu in morda tudi sodelovali z njo. Mislim najprej na **Toneta Čokana**, akademika, dominsvetovca, prevajalca Claudelovih pesmi in poročevalca o katoliških problemih (kot biv. frančiškanski frater se je zanimal zanje zlasti preko moderne francoske literature. Zato je imel tesne stike s francoskim konzulatom). Bil je med prvimi, ki je šel "ovirat" preseljevanje Slovencev v brežiškem okraju. Ko se je vrnil, mi je že leta 1941 recitiral pesem revolucije: "Veš, poet, tvoj dolg?" in mi povedal, da je Župančičeva. Kot "čvekan", kakor smo mu pravili v prijateljski družbi, je prišel navzkriž z "linijo" in so ga partizani sami neznano kje — likvidirali.

Pomembnejši pesnik pa je bil **dr. Stanko Vuk**, izrazit Primorec, doma iz Mirna pri Gorici, sin znanega narodnega organizatorja Vuka in svak dr. Besednjaka. Po končani Trgovski akademiji se je pripravljaj, da začne slovensko politiko v Trstu, toda bazoviški proces ga je takoj po trgovskem doktoratu vrgel v dvajsetletno ječo. Tam se je obnašal katoliško zgledno. Po razsulu Italije 1943 se je vrnil Trst, študiral politični položaj in čakal, da se odloči za eno plat. V tem so ga našli ubitega skupno z njegovo ženo v njegovi veliki hiši na ulici sredi mesta. Krivda je padla na slovenske varnostne straže v Trstu, toda polkovnik Kokalj, s katerim sem govoril o tej zadevi, je to odločno zanikal. On sam se je tedaj trudil, da bi zadevo razjasnil. So ga ubili Italijani kot bodočo vodilno osebo slovenstva v Trstu? Poznejša sled je vodila v OF iz Sv. Križa. So se bali, da bo šel v protipartizansko smer? še bolj morda, če bo šel v OF, da bo ovira komunistom v njej ter si bo on lastil vodstvo? V vsakem primeru v času laškoslovenske fratelance nezaželjena vrnitev iz prisojene mu dvajsetletne ječe. Kakorkoli : z njim je bil tragično ubit mlad, a nadarjen pesnik tržaških morskih razpoloženj, mehkih impresij ter preprosto lepega Križevega pota, obelodanjenega iz njegove ostaline v Dom in svetu. Bil je dominsvetovec" in "dejanjevec" obenem in med obema je imel dobre prijatelje. Mnogo je pisal v Slovenca. Opis romanja k istrski božji poti v "Slovencu" je lepa impresija. V slogu je bil učenec italijanske lirike: preproste, hipne, figurativne in čustvene s poudar-

kom na barvitosti, ne na verzni zgradbi ali rimi. Njegovo pesniško ostalino sem uredil v lepo posmrtno zbirko, ki je ostala v rokopisu.

Zasluži pa Vuk kot pesnik tržaških "marin", da izide v zbirki in dobi svoje mesto v celotni slovenski književnosti; že kot pesnik slovenskega Trsta, njegovega centra in naše obale.

ŽRTVE NA PROTIKOMUNISTIČNI STRANI

Ena prvih najbolj kruto mučenih žrtev komunizma v Beli Krajini je bil **prof. Tone Oven**, urednik nacionalistične revije Mrtva Straža, ki jo je sam pisal in sam izdajal samo iz narodoljubnega navdušenja z velikimi osebnimi stroški. Bil je moj slavistični kolega in sodelavec v Jugoslovansko-češki Ligi. Po svojem prihodu iz Prage je bil navdušen masarykovec, demokrat in hipernacionalist, ki je videl nemško nevarnost s severa in proti njej postavljajl "velikoslovenske zahteve", ne samo etnografske. Ni se priključil komunistom, zato je bil silno mučen. Strli so mu noge in roke, kakor je pokazalo truplo, šele nato so ga ubili. Nekaj tednov pred smrtjo me je še obiskal v uredništvu Slovenca. Prosil me je za neke zemljevide, nanašajoče se na slovensko zgodovinsko vprašanje.

Osmošolec **Lojze Grozde**, katerega mučeniška smrt v partizanskih rokah na novega leta dan 1943 je tako odjeknila v svetu, da mu je švicarski pisatelj posvetil knjigo "Junger Held der neuen Zeit", napisano po slovenski izdaji dr. Strleta (pozneje umrlega v ječi), je bil tudi pesnik. Plodoviti pesnik marijaniškega domačega lista. V javnost za življenja ni prišel, šele po smrti sem priobčil v Dom in svetu nekaj pesmi ter je tako postal dominsvetovec. Mislim pa, da bi se razvijal bolj kot filozof, kajti njegova poezija tako sliči mladostni poeziji Aleša Ušeničnika: filozofska misel, podana s srčnim sentimentom brez pesniških figur. V nemškem prevodu se pesmi zde boljše kot v izvorniku.

Eno leto pozneje — februarja 1944 — pa so partizani ustrelili v Cerknem na Goriškem mladega duhovnika **Ladota Piščanca**, rojaka iz Trsta, ki je tudi že pred tem nastopal kot pesnik. V Dom in svetu sem priobčil leta 1941 dve njegovi najlepši pesmi Božja igra, katere tretji del pa mi je laška cenzura črtala, kajti verz: "ko ranil bo prvi pojoči te val — boš v novo brezkončno pomlad zadehtela", je cenzor prof. Urbani tolmačil politično, iredentistično. Po prevratu so njegovi prijatelji v Gorici izdali njegovo zapuščino v posebni knjigi Pesmi zelene pomladi, ki pa še ni dozorela v to, kar bi Piščanec kot pesnik lahko dal: svečeniško liriko, izraženo v modernih polnobarvnih prispodobah, pod vplivi italijanske in francoske manire.

Največjo žrtev nekomunističnih leposlovcev pa predstavlja 24. novembra 1943 kot domobranski borec na položaju zgoreli mladi slavist **France Balantič**, katerega posmrtna zbirka V žaru ognja plapolam ga je namah postavila med slovenske najvidnejše lirike. Malo ljudi je vedelo kakšen pesnik umira v Grahovskih plamenih, kajti le nekaj pesmi je imel priobčenih v Domu in svetu; ko pa sem objavil v celoti njegovo zapuščino, kolikor sem jo dobil v roke, je dobil priznanje tudi od Župančiča, ki ga je izrekel meni, pa od pesnice Nolijske, ki mi je rekla v tistih dneh, da se redno v molitvi spominja treh velikih slovenskih lirikov: Prešerna, Ketteja in Balantiča. Neizmerna škoda, da ni bil napisan njegov Gonarski venec sonetnih vencev: bil bi gotovo naš pesniški "veliki tekst". Ne maram izpeljati pesniške primerjave med padlima borcema — med partizanskim komunističnim pesnikom Kajuhom in domobranskim Balantičem, ker pesmi prvega premalo poznam, toda po par pesmih, ki so mi znane, sodim, da bo pred zgodovino obstal Balantič kot večji pesniški talent in izpovedovalec, čeprav tudi še vidno nedozorel. Toda nedozorel bolj kot človek, kakor pa kot pesnik. Ne morem tu pisati več o njem, kakor bi tudi hotel; ob desetletnici njegove smrti sem samo enega vesel: da mi je bilo dano v življenju storiti vsaj to za slovenstvo zaslužno dejanje: rešiti Balantičevo pesniško delo.

Obenem z Balantičem je zgorel njegov poveljnik **France Kremžar**, ki je kot dijak kazal literarne organizacijske talente, poleg pripovedniškega. Na Turjaku pa je bil ubit abiturient Prelog, mladi štajerski pisec, katerega rokopise sem dobival že za v Dom in svet. Prvi bi se verjetno razvil v časnikarja, drugi pa v pripovednika; tako je bilo vsaj soditi iz njih literarnih prvencev.

Pisatelj **Viktor Hasl**, ki se je pred vojno pojavil v Mladiki in Mohorjevih Večernicah z utopistično povestjo Izum, zamišljeno na podlagi tehničnega napredka zahodnega sveta in vzbujajočo zanimanje zaradi svoje problematike, je bil tudi eden najboljših radiotelegrafistov. Kot tak je med vojno vzdrževal zvezo

med Mihajlovičevim glavnim stanom in Mihajlovičevim poveljnikom za Slovenijo. Tudi z zapadnimi zavezniki je posredoval radijsko zveze. Septembra 1943 je bil na terenu od partizanov ubit.

ŽRTVE OB PREVRATU

Če je večina partizanskih literatov padlo med vojno kot žrtve okupatorjev, so nekomunistični leposlovci padali ob prevratu in takoj po njem kot žrtev izključno slovenskih partizanov. Tako sta padla z drugimi domobranci vred dva kurata-pisatelja, mladi **Viktor Zorman** iz Velesovega ter **France Kunstelj** iz Vrhnike. Prvi je priobčil samo nekaj črtic v Domu in svetu, plastične podobe gorenjskega kmečkega življenja. Kunstelj pa je bil že znan sotrudnik Doma in sveta in Mladike ter mu je zorela prva lastna knjiga v Slovenčevi knjižnici. Začetek uvoda v to njegovo knjigo zbranih novel z njegovo fotografijo vred so partizani lahko dobili v moji uredniški sobi v Slovencu, dočim je rokopisu dajal dokončno obliko Karel Mauser, tedaj korektor Slovenčeve knjižnice in ne še znani pisatelj, v katerega se je razvil pozneje v taborišču. Kunstlja kot pisatelja označuje njegova ljubezen do majhnih in zaznamovanih ljudi, do grbavih, slepih, zapeljanih. Nekaj njegovih črtic je bilo že pripovedniško zrelih (n. pr. Marija potuje) ter bi nadaljeval pri nas tradicijo pišočih duhovnikov v smislu sinteze med Meškom in Finžgarjem. Umril je, kakor pričajo očevidci, mučen v teharskem taborišču, ovenčan z žično krono in vržen v prepad z odsekanima rokama. Na njega je mislil Jeremija Kalin, ko je pisal v Črni maši prizor strahotnega podzemskega maševanja.

Ne vem, kaj je z usodo dveh mladih dominsvetovcev, pesnikov **Bračka in Kolenca**, o katerih nisem slišal po vojni ničesar več. Prvi je zorel zbirki, drugi pa eposu.

Tu lahko imenujem kot pisatelja tudi Vipavca prof. **Filipa Terčelja**, tega izrednega govorniškega in organizacijskega talenta, ki je kot mlad kaplan v Loki prvi razgibal naše mlade sile, pa pozneje držal vso Goriško pokoncu, dokler ga niso vrgli v italijanske ječe, v rimsko Regina Coeli; da, celo v blaznico. Ves duhovno strt je prišel v Ljubljano. Poleg drugih talentov je bil priložnostni in cerkveni pesnik, urednik in — pisatelj. Pod psevdonimom Grivški je napisal ljudsko povest Vozniki, ki ima proti koncu nekaj literarno prav močnih prizorov, dovolj, da je zajela francoskega bralca dnevnika La Croix, da jo je dnevnik ponatisnil v francoščini v knjižni izdaji in je zdaj v tisku angleški prevod. Oboje je preskrbel prevajalec "Kozjaka" Ferdinand Kolednik. Doma kot pisatelj ni bil priznan, pač pa kot odličen šolnik, kot goriški duhovnik pa je bil celo posrednik med domobranci in partizani. Padel je ustreljen po partizanski puški v začetku leta 1946, ko se je na poti iz Sorice, kjer je bil kaplan, približal nekdanji kranjsko-goriški meji.

Največja žrtev prevratnih mesecev pa je bil pisatelj **Narte Velikonja**, oče dvanajstih otrok in pisec mnogih knjig ter član PEN-kluba, ki mu je bil Župančič predsednik, Vidmar, Finžgar, Koblar, Kozak, Kocbek itd. pa njegovi tovariši. Toda nihče teh ga ni rešil (ali ga je sploh kdo reševal ?) pred gledališkim procesom prvega "ljudskega sodišča" v Ljubljani. Hrom, bolan in napol gluha je stal pred njim kot junak na bojišču, ki ve, zakaj je tako delal kakor je, namreč: delil je krščansko dobrotelost v času, ko je bilo razglašeno sovraštvo. Njegov zločin je bil, da ni hotel "malikovati zločina" ter da je bil predsednik Zimske pomoči, o katerem so po Ljubljani govorili, da "krade bogatim in daje ubogim". In ker komunizem črti slednjo takšno radikalno dobrotelost kot konkurenco sebi, je padel ta odlični pisatelj Višarskih polen, Sirot, Besed in več zvezkov mojstrskih psiholoških novel. Padel je kot krščanski borec, ki je imel na smrtno obsodbo krvave rihte samo en odgovor : "živel Kristus Kralj". Kot Grozde bo tudi Velikonja eden tistih, ki bo nekoč razglašen kot "krščanski heroj naših dni". Sam je rekel nekemu, ko so ga vodili pred sodišče "Boli me, da bom kakih dvajset let veljal za izdajalca, toda potem pa ne več!" In v to verjamemo. O njem sem že pisal v izgnanstvu; izdam naj, da je bil prvi, ki mi je v "Zori" tiskal mojo petošolsko prozico in eden zadnjih, od katerega sem se poslovil na pot v emigracijo, spremljajoč ga — kot slednji večer zadnjih let — iz Unionske kleti. "Poslal bom otroke, sam pa bom ostal". Pa tudi otroke so mu vrnili domov — v zapore, ne v smrt, ki so jo določili njemu. Toda njegova smrt je bila tudi smrt sodniku Dostalju: Nekaj dni nato se je ubil sam.

To so smrti okupacije, okupatorjev in razmer, kakor jih je "veliki komunistični punt" ustvaril med nami, da je prišel s pomočjo zapada in vzhoda, politične igre velikih, na oblast.

Potem pa so umirali slovenski pisatelji in pesniki, kakor so umirali prej: ko se jim je naravno izteklo njih

življenski tek.

UMRLI KNJIŽEVNIKI PO VOJNI DOMA

Ne vem, kako so umirali v zaporednosti, zato se jih bom spominjal po skupinah kot **1) pesniki, 2) pisatelji, 3) dramatik**. Morda ne bodo vsi, toda vsi, o katerih je prišel glas o smrti do mene v to samotno pampo.

Pesniki

11. junija 1949 je umrl veliki slovenski pesnik **Oton Župančič**, zadnji iz četvorice slovenske moderne ob koncu stoletja, ob katerih strani je našel tudi svoj grob. Pesnik klasičnih slovenskih zbirk, katerih vsaka od "čaja opojnosti" do "Zarij Vidovih" je postala mejnik; mejnik tudi njegove mladinske pesmi (Ciciban), kakor tudi drama Veronika Deseniška, dasi se prav ob njej spominjam polemike, ki jo je proti njeni neživljenskosti in artizmu vodil tedaj v Domu in svetu Vidmar, tisti Vidmar, ki mu je pozneje v "proletarski državi" izvojeval najvišji častni naslov, dan od Prezidija Ljudske skupščine LRS: "ljudski umetnik". Prav ob Župančičevem primeru vidim razliko te besede "ljudski", ki ima zdaj dvojen pomen (kakor ga ima "demokracija" in "osvobodjenje" in še toliko drugih). Župančič sam je pel o sebi, da je "Ptič Samoživ", ki ga ne briga množica, ne življenje, le umetnost; sam se je bahal, da noče biti razumljiv niti ženi, ki ne more doumeti "njegovih višin". Sam je govoril o sebi, da je "teman". Bil je vedno izraz naše "najvišje umetnosti" — zdaj pa je postal **ljudski** umetnik kateksohen. Človek bi mislil, tako ljudski kot Gaspari, ali "Probuda". Pa je postal le "ljudski" v pomenu: ves predan — **ljudski oblasti**, kot poslanec deželni in državni, kot član Izvršnega odbora OF, kot pesnik revolucije v Zimzelenu, slavilec ruske oktobrske revolucije, Tita in Kidričeve petletke, posojila, "sovjetske prostranosti in Rdeče Armade", slavnostni govornik vseh prireditelj, feljtonist, udrihajoč čez emigracijo. V takega pesnika se je razvil po letu 1945, ko nas ni več bilo doma; toda — ostal je pesnik. Politični pesnik, katerega himna Prvemu maju je udarna kot malokatera. Saj je pa tudi vedno bil retoričen pesnik, patetičen, na "hoduljah", kakor sem že nekoč zapisal. Vedno se je dal inspirirati bolj od vetrov v ozračju časa kakor od srca in človeške intimnosti. Zato mu je razburljivi čas bil dobrodošel pesniški navdih, kakor so mu bila leta Vidovih zarij, in ga je odnesel na krilih tudi kot človeka. Nekdanji šolski, mučenik za Mahničev Rim, je postal ob smrti bandero Moskve in nje Rdeče armade. Toda do zadnjega pesnik najizbrušenejše slovenske besede.

Naj se zdaj spomnim treh pesnikov Zvonov- cev iz zadnje predprvovojne generacije, tako nekako iz leta 1914 in medvojnih let, ki ustreza Dominsvetovi generaciji z Lovrenčičem in drugimi.

Kmalu po prevratu je umrl **Janko Samec**, tržaški pesnik, ki je zadnji desetletji živel v Ljubljani, po poklicu meščanskošolski učitelj. Bil je plodovit pesnik Zvona in mladinskih, zlasti goriških in tržaških publikacij, dokler jih je še bilo kaj. Nekaj pesniških zbirk, tudi mladinskih, ga kaže izredno virtuoznega pesnika, ki bi zaslužil morda večje vpoštevanje, kakor pa ga je užival. Epigon "moderne" med impresionizmom in ekspresionizmom pa s premalo svojim izrazom in premajhno osebnostjo. Osebnost me je presenetil med okupacijo, ko mi je poslal v Dom in svet ciklus pesmi o Bogu, v katerem podaja svojo veroizpoved, pa tudi odklon od partizanstva, v katerem je baje sodeloval njegov sin, kar je bila njegova srčna bolečina. Par sonetov iz tega cikla sem priobčil v reviji, ne celotnega, da ne bi vplival politično; pa mi je danes žal. Nisem vedel, da je bila to Samčeva predsmrtna izpoved. če niso tega cikla našli v njegovi zapuščini, so ga lahko v moji.

Tudi drugi pesnik Zvona **dr. Anton Debeljak**, ki je umrl lani (1953), je postal Dominsvetovec že mnogo prej kot Samec, že od Koblarja s prevodom Claudelovega misterija Marijino Oznanjenje. Ta moj soimenjak mi ni bil sorodnik, pač pa prijatelj že od moje mature, ko smo skupaj potovali po Srbiji, on tedaj kot profesor-gost realčanov (med katerimi je bil tudi Svečko Kosovel). Pesnik pariškega intelektualizma, ki ga je vpeljal pri nas z zbirko Sonce in senca, je ob zadnjih letih prepeval stritarske pesmi o ptičih kot vsakodnevni gost tivolskega "Tičistana", kakor ga je krstil on sam, kjer je z neizmerno ljubeznijo krmil uboge živalice, zlasti po zimi in se pogovarjal z njimi v vezani besedi. Ko je nemški avion treščil med okupacijo v ljubljansko univerzitetno knjižnico in jo zažgal, je temu dogodku napisal poseben sonet in mi ga poslal v Dom in svet, katerega pa nisem priobčil, kar mi je žal. Dokument bi bil pesniške kronike. Sicer

pa Debeljak ni bil samo pesnik: bil je izreden učenjak, poznavalec cele vrste jezikov, zlasti slovanskih in romanskih. Prevajalec v vezani besedi (francoska antologija) in nevezani, je bil izreden filolog, kar se je poznalo njegovim prevodom, n. pr. Barbussovemu Peklu, Eulenspieglu itd. Bil je eden prvih, ki je prevajal iz portugalsčine, prevajal Villona v trubarščini, pisal o španski literaturi ter gotovo prvi o argentinskih literarnih novostih že pred vojno (v Jutru), n. pr. o Galvezu, kar naj bo tu posebno omenjeno, ker je bil v tem pogledu naš pionir. Med vojno mi je za Dom in svet prevajal iz starogrščine bojne pesmi in bil najzvestejši poslušalec radia, ki ga je razumeval v vseh jezikih in ga tajno komentiral. Polihistor izredno dobrega srca.

Tretji iz te skupine, ki je umrl, je bil **pesnik dr. Igo Gruden**, meščanski sin iz Nabražine, sicer pa advokat v Ljubljani. Njegove prve pesmi Primorske pesmi, mnoge besedne deklamovanke, so bile porojene iz nacionalističnega upora proti Italijanom, ki so zaslužili njegov rojstni kraj; pozneje je pel iz nacionalizma, viharne erotike ter pokrajinskega impresionizma. Bil je tudi mladinski pesnik

(Miška osedlana). V vseh teh zbirkah pravi "buržujski pesnik", toda vedno reagirajoč na kolektivna gibanja. V zadnjih pesniških zbirkah se je umirjeval in zelo poglobljal v izrazu in občutju. Kot izraziti bohemski meščan je dal pesniški obulus socialni pesmi, oglašujoč v Dvanajsti uri že revolucijo, ki jo je pripravljala njegov prijateljski krog ob Zvonu in Sodobnosti. Prav s temi zbirkami si je pridobil ime enega najboljših pesnikov. Med okupacijo je bil interniran v Italiji, po razpadu Italije je bil v angleškem taborišču v Kairu, kjer je v mnogih ozirih skrbel zanj tamkajšnji jugoslovanski konzul, njegov prijatelj — pesnik dr. Novačan. Po vrnitvi domov je izdal še nekaj pesniških zbirk, kroniko taborišča in izgnanstva, postal pravni referent prosvetnega ministrstva in bil pokopan z velikimi častmi. S prav nobenimi pa ne njegov pesniški tovariš prof. **dr. Joža Lovrenčič**, tudi goriški rojak iz skrajnega Kota pod Matajurjem, glavni pesnik Izidorjevega (Cankarjevega) Dom in sveta po letu 1914 ter najizrazitejši slovenski ekspresionist, ki je to literarno revolucionarnost prinesel v naše pesništvo (Deveta dežela). To je njegovo največje pesniško dejanje in bo ravno v slogovnem razvoju slovenskega pesništva imel vedno svoje mesto. Če je začel kot viharni lirik, se je razvijal v epika (Trentarski študent) ter končeval v umirjenih verzih ljudske epike in valjavščine. Če kdo, bi prav Lovrenčič po teh svojih zadnjih pesniških zbirkah (Marijine poti itd) zaslužil ime "ljudskega pesnika", kamor je zavestno težil: hotel je zvezati našo narodno ljudsko epično izročilo po formi in duhu z novim časom. Vedno bolj se je zamikal v ljudsko religioznost in se ves združil z njo in z ljudstvom, s tistim namreč, ki je vse doslej veljalo kot tako, zaverovano v krščanstvo in slovenstvo. Tega ni nikoli izdal: Boga in domovine, zlasti svoje Goriške, katere kulturno preteklost in sedanost je spoznaval z veliko načitanostjo in s še večjo ljubeznijo. (Svoj čas — leta 1918 je bil poslanec SLS za Goriško v ustavotvorni skupščini v Beogradu). Pa Lovrenčič ni bil samo pesnik, bil je tudi pripovednik, oživljajoč (kot klasik) še rimsko davnino svoje ožje domovine in naselitve slovenskega naroda na tem terenu (njegov roman Anali izumrlega, naroda je bil natisnjen kot zadnji zvezek Slovenčeve knjižnice, ki je že šel iz tiskarne v knjigovoznico (ali je prišel iz nje?). Svoje posebno delo pa je opravljal z Mentorjem. Ko se je pojavila prilika, da kaj stori za svoj goriški kot, je takoj šel v Tolmin za ravnatelja tamkajšnjega slovenskega učiteljskega — in to je bil njegov največji "zločin", zaradi katerega je prebil dve leti na prisilnem delu, potem, ko se je vrnil iz begunstva s svojim zetom — vrnjenim domobrancem v domovino. Brez zaslužka in pokojnine, le v zadnjem času s starostno podporo, je umrl za srčno kapjo za pisalno mizo, delaven kot je bil vse življenje, zavržen in celo zaničevan od svoje sodobnosti. Bodočnost mu bodi bolj pravična!

Umrla je tudi pesnica **Ljudmila Prunkova**, znana pod imenom Utva, ki je izdala nekaj pesniških zbirk, znane "Pravljice" pri Mohorjevi ter bila urednica tržaškega, pozneje ljubljanskega ženskega sveta. Srečko Kosovel me je vpeljal v njeno družino, kjer je naš pisateljski krog imel nekaj svojih "literarnih večerov".

Pisatelji

Z največjimi častmi je sedanja Slovenija pokopala pisatelja **Prežihovega Vorenca** — Lovrenca Kuharja, kateremu je po prevratu podelila posebno hišo kot narodni dar in ga pokopala na državne stroške, kakor Župančiča. Pred letom 1935 je malo Slovencev vedelo zanj in za njegov talent. Rojen v tistem delu Koroške, ki je pozneje pripadla Jugoslaviji: Kotlje pod Uršljo goro pri Meži. Sosed dr. Kotnik je spoznal

njegovo vedoželjnost, pa ga s posredništvom dr. Janeza E. Kreka poslal v združno Šolo v Ljubljano, ki ji je bil ravnatelj Bogumil Remec. Da bi se še bolj vsposobil za združnega delavca, so ga poslali na Dunaj, da se seznanj s kat. socialno prakso župana Luegerja. Toda na Dunaju je postal — socialni demokrat. V tem je nastala vojna in on ujetnik v Italiji. Iz nje se je vrnil komunist. Kot varuh Delavske skladnice pri rudniku v Mežici, kjer je bil nameščen kot uradnik, je iz nje vzel delavski denar ter ušel čez mejo na Dunaj. Jugoslovanska policija ga je iskala kot tatu. Tako se je začela njegova pot poklicnega komunističnega revolucionarja, ki je živel na stroške Kominterne in bil kurir med Dunajem in Parizom in Italijo in Moskvo. V Italiji je imel posebno nalogo za zvezo KP Italije s KP Jugoslavije ter pripravljala "fratelanco", ki se je že med okupacijo zelo obnesla. Bile so mu odločene velike naloge v poznejši Komunistični Balkanski federaciji. Čakal je v Julijski Benečiji, da se vrne po nalogu KPJ v Jugoslavijo, pa ga dr. Korošec ni pustil, dokler se javno ne odreče revolucijske delavnosti. Pa kljub temu je bil večkrat tajno v Ljubljani. Od leta 1935 je začela rasti njegova literarna slava, dasi je že davno prej pisal obširne podlistke v Slovincu in izdal v Trstu že posebno knjižico novel. Celotno njegovo novelo Na požiravniku, ki je v letu 1935 postala po sodobnosti slavna, je svoj čas urednik Zvona Albrecht odklonil, kot mi je povedal njegov dobri poznavalec. Potem je sledil njegov veliki tekst Požganica, kjer se je prvi postavil proti narodnostnemu principu pri reševanju koroškega vprašanja, temveč za socialno (slovenski delavci ter delavci šentpavelskega kloštra). To je osnovna misel romana, ki je izredno široko epično zasnovan, pisan sicer v feljtonističnem jeziku, toda epičnem zagonu, spominjajoč močno na sovjetske zglede. Dasi je bil roman močno delo, prav zaradi razkrajajoče narodnostne tendence tedaj ni dobil banovinske nagrade. Po vojni je roman prevel v hrvaščino pesnik Krklec. Doberdob je vojna podoba s soške fronte. Pisal je izredno naturalistične novele, protiduhovniške, seksualno perverzne, toda osvaja z izredno epično silo, s katero slika neromantično življenje naše kmetije. Takšno je bilo njegovo literarno delo pred vojno, ko je bil Prežihov Vorenc baje predsednik KP Slovenije. Njegov akt je bil zadnji, ki ga je pokojni dr. Natlačen dal uničiti, da ne bi prišel Nemcem v roke. Pozneje je prišel Prežihov Vorenc pri protikomunističnih racijah domobrancem v roke, pa so ga iz njih rešili Italijani, zaprli na sodišču, pa mu odločili posebno sobo z vso hotelsko udobnostjo, iz katere je vodil komunistično gibanje v Ljubljani in v njej sprejemal italijanske generale (n. pr. Gambaro). Bil je zveza med OF in Italijani tudi pod okupacijo. Po vojni se je umaknil iz političnega življenja (baje razočaran) v hišo, ki mu jo je poklonilo "ljudstvo", napisal zbirko feljtonov Od Kotelj do Belih Vod, eno mladinsko knjigo in pripravljala gradivo za veliko epično delo o "ljudski revoluciji". Z državnim pogrebom so počastili "največjega slovenskega pripovednika". Bil pa je resnično velik pripovedni talent "nove stvarnosti" in bi vplive njegovega pisateljevanja morali iskati v sovjetski književnosti.

Od drugih pisateljev naj omenjam smrt nad osemdesetletnega magistratnega svetnika **Franca Govekarja**, znanega iz Cankarjevih polemik, prvega slovenskega naturalista, katerega naturalizem pa je danes izredno naiven in romantičen spričo Prežihov, Ingoličev itd. Toda kdor bi ga sodil le po Cankarju, bi ne dobil prave človeške podobe o njem, kajti osebno je bil mož zelo tolerant, kakor sem ga spoznaval iz sej Jugoslovansko-češke lige.

Ivan Zorc, železniški uradnik, je bil Zvonovec, ki je začel z naturalističnimi v smislu Pugnja in drugih, pa prešel nato k Mohorjevi in v Mladiko. Znan je po svoji epični obdelavi zgodb Stiškega samostana (Beli menihi), v katerih je ustvaril krepki tip Terlepa. Toda več kot epična sila ima vrednost njegov jezik, prava barvita dolenjščina. Njegova najlepša novela se mi zdi Domačija ob Temenici, katero sva mislila z Velikonjo izdati v luksuzni obliki pri Zimski pomoči, pa podoba Amerikancev ne bi prenesla tedanjih razmer. Pripravljala pa sem z njegovim sodelovanjem poseben zvezek izbranih novel za Slovenčevo knjižnico in jim pisal uvod po pogovorih, ki sem jih imel z njim. Tedaj mi je bral tudi svoj obširni roman z Dolenjske v smislu Dularjeve Krka umira, ki ga je pisal za Slovenčevo knjižnico. Nisem čul, da bi po vojni izšel. Zorc bo živel v svojih "spominih" in v jeziku svojih stvaritev, pa v nekaterih domačinskih novelicah.

Manjši novelist je bil župnik **Pavel Perko**, moj škofjeloški rojak, ki je svoje črtice zbral v knjigo pod naslovom "Med gorami". Črtice iz Doma in sveta, kot so jih tedaj pisali v slogu med Meškom in Finžgarjem, in drugi.

Večji pisatelj je bil njegov nečak, tudi po vojni umrli **Jan Plestenjak**, moj mladostni tovariš še iz časov, ko sva bila oba v Loki "nunska mucka"; to se pravi pri nunah "miš-streljala" (ministrirala). V dijaških letih je v škofovem zavodu veljal za največji pisateljski talent. Med prvo svetovno vojno je kot vojak (zaradi narodne zavednosti seveda "p.v"— politično sumljiv) postal bohem, kar je uničilo njegovo delavnost. Študiral je slavistiko, pa jo pred izpitom zapustil. Skušal se je rešiti v tajništvo kmetijske stranke, ki jo je vodil njegov svak min. Pucelj, pa ni vzdržal; živel je ob podpori prof. Ehrlicha, s katerim je napisal knjigo o Irski, pa ni šlo; delal kot gradbeni delavec, da bi vzdrževal družino, vmes v naglici pisal za Mohorjevo povesti iz loških hribov okrog Sv. Andreja, kjer je bil rojen, do Žabnice, kjer je pozneje živel, pa knjigi nista bili to, kar bi Plestenjak mogel dati. Med okupacijo pa je s svojimi povestmi, ki jih je pisal za Slovenčevo, izredno zrastel; dobil je vero vase in napisal nekaj domačinskih povesti, sočnih, razgibanih in dramatsko napetih; najboljše so tiste, ki so ostale v rokopisu pri založbi. Če so se iz založbe izgubile, jih ne bo najti, kajti prepisov Plestenjak ni delal. Vse so bile pisane sproti "na lepo": v enem dihu in eni potezi. Materialne razmere so ga silile v pisateljstvo, pa ga tudi ubijale. Občutil je tudi internacijo v Italiji. Kako se je znašel po prevratu, ne vem. Le njegova smrt mi je vzbudila spomin na mladostnega prijatelja s takim talentom, ki mu ga ni bilo dano razviti, precej tudi po njegovi krivdi.

Tudi **Janko Kač**, moj časnikarski tovariš od Jutra, se je razvil šele med okupacijo. Prej je bil znan le po časnikarskih poročilih ter po polemičnih feljtonih, tudi knjižno izišlih, v katerih je karikiriral kot bivši medicinec zdravnik. Med okupacijo je izdal povest iz svoje Savinjske doline, polne hmeljskega občutja ter psihološko zanimive problematike z zdravniškega področja (blaznost). Močno delo.

Butkovič, župnik v Sovodnjem, dolgo let pa v tržaški okolici, je bil posebno zanimiv mož: dominsvetovec pod imenom **Domen Otiljev**, pisec črtic kot Perko, je postal Mladikar in kateksohen ugankar. Udejstvoval se je tudi kot prevajalec iz različnih jezikov (poljščine, italijanščine itd), kajti kot Debeljak Tone, je tudi on bil svoje vrste polihistor ter nadarjeni jezikoznavec. Kot urednik "Mladike" na Goriškem pred 20 leti je še prihajal v Ljubljano, kjer smo se Mladikarji shajali pri Finžgarju. Debevec, Velikonja, Lovrenčič, Remec, Domen iz te družbe so danes že med mrtvimi.

V Ljubljani je umrla pisateljica **Marica Nadlišek-Bartolova**, mati pisatelja dr. Bartola, živahna kulturna delavka pred vojno v Trstu, urednica Slovenke in pisateljica naturalističnih povesti iz meščanske (učiteljske) sodobnosti. Naj ob njej imenujem tudi **Anico Lebarjevo**, dolgoletno delavko med krščanskim ženstvom, publicistko in urednico Vigredi. Tako so "v tem času umrle tri urednice slovenskih ženskih listov: **Bartolova, Prunkova in Lebarjeva** — Slovenke, ženskega sveta in Vigredi. Skromne delavke na njivi slovenske književnosti in publicistike, obenem s **Černejevo in Faturjevo**. Med njimi je zadnja gotovo največja.

D r a m a t i k i

Med mrtvimi, ki se jih spominjam pod tem naslovom, je bil samo dramatik in gledališki človek pravzaprav le **Franc Lipah**, poklicni gledališki igravec Narodnega gledališča, sicer pa urednik Gledališkega lista ter pisatelj nekaj odrskih krajših del (Veliki dobiček itd.). Hudomušni družabni ter nepozabni ustvarjalec Shakespearejevih odrskih podob kot Polonija, meniha v Romeo in Julija itd.

Engelbert Gangl, ki je umrl blizu osemdetletnik v Metliki, prvotno učitelj, potem predsednik Sokola kraljevine Jugoslavije ter med okupacijo partizanskega Rdečega križa, je bil prvotno dominsvetovski pesnik, izmenjavajoč si v reviji pesniške poslanice z bogoslovcem Finžgarjem. Pozneje je postal dramatik, katerega največji uspeh je vsekakor drama Sin, ena prvih slovenskih naturalističnih ustvaritev. Kot Mohorjan je napisal ep Trije rodovi, povest Veliki trgovec in druge povesti naturalistično-romantičnega značaja (kot Zbašnik itd.). V poeziji pa je bil izrazit stritarjanski deklamator, kajti - Gangl je bil dober govornik (spominjam se nagrobnega govora ob Stritarjevem pogrebu). Kot urednik Zvončka je svoj patriotizem pač spreminjal po režimih: zdaj vladarski hiši Avstrije, zdaj Jugoslavije, komu po vojni, ne vem. Bil je Slovan čitalniške generacije in seznanila sva se prav na razstavi moderne češke knjige, razgovarjajoč se o Nezvalovi imaginarni poeziji v mojem prevodu, ki jo je kot formalist starega realizma, odklanjal; pozneje ob Puškinu mi je pisal, naj ga smatram za kupca slednjega mojega slovanskega prevoda.

Pesnik, pripovednik in dramatik je bil tudi moj prijatelj, lani umrli bivši ptujski župan, odvetnik **dr.**

Lojze Remec, pravi Tržačan po rojstvu, dasi se je sam smatral za Vipavca. Kot pesnik ni izdal nobene knjižne zbirke, pa kljub temu ima nekaj zelo lepih pesmi (Jakec in Mihec, Karbun, Dež itd.), ki bodo še dolgo živele. V povesti je oživiljal zgodovinsko snov iz let črne kuge, tolminskih puntov ali napoleonskih vojn, toda brez izrazitega zgodovinskega kolorita, bolj zaradi romantike. Bolj so se mu posrečile vipavske sodobne novele (Košuta, Naši ljudje). Omenim naj, da je bil njegov drobiž v akademski Zori tistih let izredno svež. Toda bolj kot v pripovedništvu, si je zgradil pisateljsko ime kot dramatik. Že kot akademik je spisal Učiteljico Pavlo, ki so jo tik pred prvo vojno igrali katoliški dijaki v Koblarjevi režiji v Kranju, pa jo je napadel Pregelj v Gorenjcu in ga je branil s prvim pisateljevim nastopom bogoslovec Jalen. Zanimiva koincidenca. Mislim, da je iz Učiteljice Pavle nastala pozneje njegova Magda, Schnitzlerjevsko nastavljena zgodba zapeljanega dekleta, v vseh ljubeznih iščoča samo prvega zapeljivca, ki — kot zdravnik dobi čez mnogo let svojo žrtev v roke. Naturalistično začeta igra je globoka tragedija in npravno dvignjena prav s tem vpijočim koncem. Magda je šla večkrat čez oder Narodnega gledališča; ne vem pa, če je šla čez oder druga drama o vojnih dobičkarjih Kirke, ki je tudi dobra stvar. Čez ljudske odre pa so neštetokrat šli Užitkarji, schoenherska močna odrska podoba že iz štajerskega kmečkega življenja, ki ga je on kot advokat dobro poznal. Zakleti grad je romantična igra, kot jo je prej že napisal v prozi (Anno Domini). Služba in politično mesto v Ptuju mu nista dovoljevali več toliko literarnega dela, kakor tudi smo ga uredniki z vseh strani nadlegovali in nam je obljubljal na naših obiskih na historičnih tleh Poetovje in v gostoljubnih zidanica Ptuja. Kot poznavalec ptujske starožitnosti je veliko pomogel k muzeju. Ob prevratu je bil izgnan z družino v Srbijo, kjer je ostal vse do konca vojne.

Njegova hčerka Vera Remec je tudi skušala biti pesnica, pa se je zatekla v teater kot igralka Ljubljanske drame. Iz Srbije se je vrnil v Ptuj, napisal še eno knjigo iz dni izgnanstva ter umrl v letu 1953, kmalu za svojim mlajšim prijateljem Jožo Lovrenčičem.

Ne vem pa, če se je vrnil iz italijanske internacije moj rojak **Joka Žigon**, muzejski uradnik, pisatelj škofjeloške ibsenovske drame Oblak se je utrgal, sodobne, na vojaških vajah pisane igre Nikdar več vojske ter netiskane komedije Zlata jabolka. Pod imenom Smojka je bil odličen epigramatik v Domu in svetu. Čudim se, da ne slišim nič o njem v času, ki bi mu utegnil goditi. Imam čudno slutnjo. Beseda v letu 1944 je govorila, da je na poti iz internacije pal med italijanskimi partizani.

Zadnji izmed pisateljev, ki je umrl v domovini, je planinski pisatelj, humorist in ljudski prosvetni delavec prof. **Janko Mlakar**. Vsi smo ga poznali, ali pa z njim sodelovali ponajveč v naših prosvetnih društvih; kajti gotovo ni bilo društva, kjer ne bi govoril, kakor ni bilo vrha v Sloveniji, kamor ne bi stopila njegova noga in nam poti opisala v Planinskem vestniku, Mohorjevih koledarjih in drugod. Bil je gost tudi največjih evropskih vršacev. Njegovi planinski spisi so izhajali zadnja leta v posebnih spisih, ter pomenijo pač začetke slovenskega romantičnega gorstva, dasi je planinska literatura šla že preko njegovih anekdot. V slovenski literaturi bo ostal spomin na njegovega Trebušnika, kako je hodil na Triglav, ali v Črno goro in Hercegovino. Z njim je hotel postaviti slovenskega Tartarina de Tarascona Daudetovega, da imenujemo klasičen tip takih junakov, ali Bolgarskega Baj Ganjo, toda seveda v bolj preprosti obliki. Ta Trebušnik bo še dolgo živel - če ne v literaturi, pa vsaj v spominu mohorskih bralcev. Povezan bo z imenom tega mojega rojaka iz škofjeloškega okraja (iz Zeleznikov), kakor slovensko gornišstvo in naši vršaci.

PISATELJI UMRLI V EMIGRACIJI

V emigraciji imamo velik pisateljski grob v Argentini v pokrajini Misiones v mestu Alem, kjer počiva telo pesnika, pisatelja in dramatika **dr. Antona Novačana**. O njem smo pisali že v Koledarju-Zborniku, toda vedno in vedno se ga je treba spominjati, ker je njegova smrt naša neizmerna kulturna izguba. Zlasti še, ker se je aktivno začel uvrščati v delovnega ustvarjalca naše emigrantske književnosti, kakor pričajo tržaški feljtoni in pesniške satire (Rdeči Panteon), buenosaireske prigodnice in balade ter volja, s katero se je lotil izvršitve svojega sna — trilogije o celjskih grofih, ki s Hermanom Celjskim predstavlja njegovo največje dramatsko delo. (Poleg Veleje itd.) če se je prej v domovini uveljavljal kot naturalistični pisatelj (Vas, Samosilnik), pripadnik Zvonovega kroga, se je s svoje konzularne poti v Kairu oglašal v njem češče s pesmimi (Nilske pesmi ter s satirami v verzih). Kot emigrant od začetka vojne, ko je že v letu 1941 prešel v Sveto deželo, se je inspiriral od nje, se zatekel v Biblijo ter v življenje Jezusa, ki je hodil po tej zemlji, kot

po 2000 letih on sam ter zasnoval in v Rimu na Olmati končal svoj Peti evangelij: v sonetih opevani življenjepis Kristusov od rojstva do Kane Galilejske (Pozneje je podobno zasnovano izvršila laška poetinja Giulia Scappino Murena v zbirki 292 sonetov poema di Gesù, s katero je dobila narodno nagrado za religiozna dela v Italiji leta 1950). Mislim, da bi bila naša naloga že zdavnaj, napisati študijo o tem največjem slovenskem emigracijskem pesniškem delu mrtvega pesnika s teološkega, estetskega in primerjalnega stališča, zlasti še, ker imamo prav v Rimu pesnika, ki je kritik in teolog. Mislim na Vodeba, kot mislim na drugega pesnika Kosa, naj se loti v Rimu na terenu nove ocene Sardenkove Rome! Umrla pesnika zaslužita, da njiju dela še dolgo zaposlujejo naše misli in našega duha. Le tako bosta živela v nas in z nami.

Pa imamo še drug grob v Švici, grob emigranta **dr. Ivota Česnika**, ki je bil tudi pisatelj dominsvetovec in mohorjan s preprostimi novelicami iz vipavskega okolja. Pisal je tudi mnogo pod psevdonimi. Imel je smisel za humor bolj v črticah kot v življenju. Kot požrtvovalen ljudsko prosvetni delavec Krekovega kroga (udejstvoval se je pri Prosvetni zvezi), je napisal več dramtizacij znanih povesti za naše odre, med katerimi je šla največkrat čez deske njegova prireditev Jurčičevega Domna. Zadnja leta sem bral nekaj njegovih črtic v Ameriški Domovini, toda občutek imam, da niso bile nove stvari, temveč ponatiski starih.. Med okupacijo je prevedel Papinove Zgodbe o Kristusu, ki pa so ostale v rokopisu. Česnik je bil bolj kulturni delavec kakor ustvarjalec. Našel je v Švici svoj grob, ob svoji prvorojenki-begunki, daleč od svoje ljube Vipave.

Med zamejske izgube moramo šteti tudi smrt severnoameriškega feljtonista in izdajatelja Ameriške Domovine, **Jakoba Debevca**, (brata msgr. Debevca, urednika Doma in sveta in prevajalca Dantejeve Divine Comedie in šolnika), ujca moje žene. Bil je najboljši feljtonist severnoameriških slovenskih časopisov, katerega lovske zgodbe so že pred vojno ponatiskovali tudi domovinski časopisi (Lovec). Odlikuje ga izredna domačnost slovenske govorice ter nazornost opisov domačih običajev in mladostnih spominov. Zdi se mi, da so rojaki v Severni Ameriki dolžni izdati izbor iz njegovih feljtonov, tako lovskih, kakor običajskih (Naša Micka itd.), da bi tako v knjigi ostalo njegovo kleno pero. Tu mi prihaja na misel to, kar sem že nekomu izrazil: ali bi se ne našel neki ameriški kulturni meceni, ki bi namenil skromen fond slovenskim zamejskim literarnim potrebam ter bi se iz njega izdajalo vsako leto par knjig, kakor je Slovenska Matica v Ljubljani izdajala **Knezovo zabavno knjižnico**, pod naslovom recimo za zgled samo **Grdinova slovenska izseljenska knjižnica**. Prva knjiga te zbirke bi prav gotovo zaslužila biti izbor Jaketovih podlistkov. Napraviti tak izbor je bil moj namen.

SMRTI Z LITERARNO KULTURO POVEZANIH KULTURNIH DELAVCEV

V tesni povezanosti z leposlovci-ustvarjalci so bili vedno tudi njih kritiki ter literarni zgodovinarji, ki so njihovo delo postavljali na določeno mesto v zgodovini. Samo s par oznakami naj se spomnim tudi teh na tem mestu, da se vidi odmiranje kulturne tradicije, iz katere smo izšli in nastajanje nove vrzeli ob času samem, ki nas vedno bolj ločuje od nove, tam nastajajoče kulture brez nas (in tudi — proti nam).

Smrti med vojno in po vojni.

Kot leposlovci so tudi njih kritiki in zgodovinarji padali nasilne smrti. Naj omenim med prvimi prešernologa **dr. Avgusta Žigona**, ki so ga ustrelili Italijani pod Rožnikom, ko se je vračal ob policijski uri iz gostilne pri Katrci domov. Kljub vsemu je njegova smrt zavita v skrivnost, kakor je tudi njegova bogata zapuščina "prešernian", ki naj se odpre šele desetletja po njegovi smrti. Svoje razprave je priobčeval tudi v DS, glavno delo Prešernovo čitanko pa pri Mohorjevi (I. zvezek Znanstvene knjižnice). Bil je svoj čas predsednik Licejske knjižnice. Uradnik te knjižnice (in pozneje univerzitetne) **dr. Avgust Pirjevec**, urednik Levstikovih pisem ter priročnih izdaj slovenskih pesnikov-klasikov, je umrl v Dachau-u. Med drugimi je izdal pri Mohorjevi tik pred vojsko učbenik o vodenju knjižnic, namenjen zlasti našim ljudsko-prosvetnim knjižničarjem; pa je v njem znesel "kukavičje jajce": priporočal je katoliškim knjižnicam — Marksa, kar so cenzorji spregledali, bralci pa odkrili.

Mimogrede naj omenim dva mlajša publicista, ki nista bila znana toliko v javnosti, kakor v pisateljskih združbah v Ljubljani, pa sta imela značilno usodo: eden prvih "goščarjev", ki je bil od Nemcev zasačen, je

bil **Peter Jernejc**, gozdar v Krškem, ki je bil že v zgodnjem poletju 1941 ustreljen pri Brežicah. Bil je svoj čas korektor pri Slovincu in je pol leta kot moj namestnik urejeval kulturno rubriko Slovenca. Prvi talec, ki so ga Italijani ustrelili v Ljubljani pomladi 1942 pa je bil **Eipert**, sicer slovensko govoreči francoski državlján, uradnik na francoskem konzulatu v Ljubljani, ki mi je za zadnjo predvojno številko Dom in sveta napisal pismo o katoliških kulturnih razmerah v Franciji in mi obetal skupno s Čokanom po posredništvu konzulata preskrbeti posebno francosko številko revije.

Drugi so umirali naravne smrti. Tako Žigonov naslednik v Licejski knjižnici in prvi direktor Univerzitetne knjižnice **dr. Šlebinger**, nekdanji urednik Zvona, bibliograf ter urednik Alsuma slovenskih književnikov. Enako njegov tovariš **dr. Joža Glonar**, slovenski polihistor in leksikograf ter strog kritik iz vseh literatur, prevajalec iz slovenščine v nemščino ter iz slovanskih literatur v slovenščino (Reymontovi Kmetje, Nemcova Babica), urednik slovenskih klasičnih pesnikov (Jenko itd) ter narodnih pesmi po Štreklju in v miniaturnih izdajah.

Tako je naša največja knjižnica izgubila toliko svojih sodelavcev pa tudi obiskovalcev ter na koncu tudi sama dobila udarec s požarom ob ponesrečenem nemškem avionu. Da: mnogo mojih spominov je v nji, pa tudi del — mojega srca, moja knjižnica in morda — še kaj...

Umrl je tudi Korošček rojak in sošolec univ. prof. **dr. Ilešič**, profesor slovenske literature v Zagrebu, dolgoletni predsednik Slovenske matice in Slovenskega prof. društva. Če je Korošček predstavljal slovensko samorodnost, je bil Ilešič predstavnik kulturnega novoilirizma, po zgledu svojega rojaka Vraza. Bil je donkihotski idealist in romantično vihrav, ki je prešel iz katolištva v mohamedanstvo, pa po vrnitvi med okupacijo v Ljubljani redno hodil vsak dan k maši. V tem času sva se osebno spoznala, dasi sva imela nekoč prej polemiko prav ob Zorčevem pisateljskem jeziku, ki ga je Ilešič napadel kot tok, ki nas vodi v stran od Srbohrvatov, pa sem jaz branil ta jezikovni regionalizem v povesti kot posebno barvitost v umetniškem ustvarjanju. Ljubezen do Poljakov naju je zblížala in pa sosesčina najinih stanovanj. Umrl je tudi drugi prešernovec univ. **prof. Franc Kidrič**, vršilec vseh slovenskih najvišjih znanstvenih funkcij (predsednik Slov. akad. znanosti in umetnosti), literarni zgodovinar ogromne pridnosti in energije, toda na biološki-filološki podlagi, ordinarij slovenske starejše literarne zgodovine do vključno Prešerna, ki bi vse bolj spadal v delokrog njegovega tovariša prof. Prijatelja. Med njima je bilo vedno neko tajno, a boleče nasprotovanje, ki sem ga občutil tudi jaz — tedaj namreč, ko se mi je prof. Kidrič kot izrazitemu učencu prof. Prijatelja proti njegovi in moji volji postavil za promotorja, a se je Prijatelj želel udeležiti moje promocije vsaj kot moj gost. Pozneje sem spadal celo v Kidričev gostilniški krog (Pod skalco pri Križevniški cerkvi), kjer so bili stebri stalne družbe Stele, Mole, Kidrič, Plečnik in Finžgar; toda šele zdaj marsikaj razumem, česar prej nisem. Tu bi morali imenovati tudi njegovega sina **Borisa Kidriča**, poklicnega komunističnega revolucionarja, agenta Kominterne, glavnega organizatorja OF na terenu in odgovornega za vse, kar se je v teh letih zgodilo. Pozneje prvega predsednika OF vlade v Ljubljani, ministra za petletko, člana Akademije znanosti in narodnega heroja, ki mu zdaj postavljajo sredi Ljubljane mavzolej, kakor so ga Rusi Leninu in Bolgari Dimitrovu. Tu ga imenujem samo zato, ker je svoj čas kot publicist pod psevdonimom Javor in Peter Kalan napadal v Sodobnosti našo meščansko kulturo ter proslavljal naprednjaka Dežmana in odpadlega duhovnika Fistra, ki sta si raje izbrala nemški progres in revolucijo kakor pa slovensko duhovno nazadnjaštvo. Napadel je posebno (po smrti) prof. Prijatelja zaradi njegove zadržane progresivnosti, ki ne gre do zadnjih posledic (do komunizma), ter tako napadel Prijateljevo tradicijo na slovenski univerzi baje z gradivom, ki mu ga je dal njegov oče ter podprl očetov vpliv na mladino nove stvarnosti po letu 1953. Morda je zaradi teh in takih člankov pozneje in še govorov ob Prešernu kot predhodniku OF prišel v Akademijo znanosti, dočim je bil, kot pravi White, "slab (nedokončan) kemik".

Trije novi grobovi v Evropi pa so mi posebno dragi: Prof. Aleša Ušeničnika, prof. Franca Ramovša v Ljubljani in prof. Matija Murka v Pragi.

Aleš Ušeničnik, katerega je nekoč Ivan Cankar hudomušno imenoval največjega slovenskega filozofa, pa je to tudi v resnici in od sveta priznan postal, je bil moj ožji rojak; ne samo, da je bil doma s Poljan, s fare mojega očeta, s katerim sta se v mladostnih letih poznala, temveč je pozneje živel tudi v Stari Loki ter tako postal Ločan. Kot filozof, teolog in kulturni zgodovinar je bil že obdelan v našem Koledarju-

Zborniku. Toda Aleš Ušeničnik je imel zelo tesno zvezo tudi z literaturo, ne samo kot sodruđnik Alojzijeviških Domaćih vaj, ko se je v sporu med Mahničem in Gregorćičem vnel za Gregorćiča, temveć tudi pozneje, ko je kot bogoslovec v Rimu pošiljal pesmi v Dom in svet (med njimi kuriozum: Repati sonet). Pozneje je pesem opustil le lepo je poslovenil v tercinah Dantejevo Bernardovo molitev k Mariji iz zadnjih spevov Božanske komedije. Prav to me je napotilo, da sem ga med okupacijo prosil za pregled mojega celotnega prevoda Pekla, ki ga je vestno pregledal in mi ga s svojimi tenkimi pripisi popravil v rokopisu, ki me spremlja še v emigracijo. Pozneje je bil literarni kritik, nadaljujoć tradicijo Mahnićevo s klasićnimi merili sholastićne estetike. Toda literarno delo in literarno kritiko (o tem polju njegove delavnosti sem napisal za njegovo 60 letnico obširno razpravo za revijo "Ćas"), je kmalu opustil in se posvetil filozofiji, socializmu in teologiji; pa tudi dnevni aktualnosti, naj je to bilo že ob Majski deklaraciji (Um die Jugoslawien), ali ob komunistićni revoluciji. Ob tej zadnji je pod imenom **Loćnik** pisal tiste lepe glose v Slovenca, ki so bile najvećje razkrinkavanje OF kot komunistiće organizacije in so mnogo prinesle k jasnosti v zmedi. (Izšle v posebni brošurici). Kaka tragedija zanj in bolećina, da je moral sam sedem let živeti pod tistim duhovnim terorjem novega poganstva, ki ga je tako jasno spoznaval in svaril narod pred njim! Najskromnejši sodruđnik kulturne rubrike v Slovincu je bil gotovo tudi najvećji slovenski katoliški filozof, ki se ga danes spominjam tudi v tej zvezi.

Prof. Ramovša sem vedno zelo spoštoval zaradi njegovega ogromnega dela, ki bo preživelo veke — Historića slovnica slovenskega jezika — dasi sem bil slab njegov ućenec. Nekaj tega spoštovanja smo prinesli že iz gimnazije, kjer nam je govoril o njem prof. Breznik. Toda motil se je Breznik o Ramovševi religioznosti, kar je pokazal z željo po cerkvenem pogrebu v tamkajšnjih razmerah. Ponosen sem bil, da je svoj ćas izmed slovenskih ćasnikarjev poiskal mene, da je po meni vrgel v svet prvo sporoćilo o ustanovitvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, ki ji je bil on vznik in temelj, pa tudi najvišji vzpon. Svetovni sloves slovenskih slavistov je po Kopitarju, Miklošiću in Murku prešel nanj. Grob **prof. Murka** pa je v Pragi, kjer je umrl devetdesetletnik in je dobil že spominsko ploščo na rojstni hiši na Ptujskem polju. Bil je zadnjih 30 let centralna postava slavistike, organizirane iz Prage pa njegovem Slovanskem ustavu in centralni reviji Slaviji. Bil mi ni samo ućitelj, bil mi je velik dobrotnik, kot v prejšnjih letih Źigonu, Glonarju in drugim, ki so bili njegovi "famulusi". Bil sem v Pragi domaći ućitelj njegovih sinov, katerih eden je zdaj univ. prof. v Ljubljani, drugi je bil poslanik v Pragi, tretji, najmlajši arhitekt, je šel med partizane in tam padel. Ćutim, da bi profesorju Murku moral napisati nekrolog, spominjajoć se vsakotedenskih sestankov na njegovem domu, sprehodov k Sv. Mateju in dela v seminarjih ne samo v letih njegovega poslušanja (1924-25), temveć tudi v letu 1936, ko sem z njegovo pomoćjo prebil še pol leta v zlati Pragi, pisaoć razpravo, ki je po smrti prof. Prijatelja nisem dokonćal. (Pać pa sem succus podal v predgovoru h Kunćićevevu prevodu Ćapkovega eseja Zakaj nisem komunist). Naj bodo te besede zahvala njegovemu umu in njegovi dobroti.

S smrtjo devetdesetletnikov sem zaćel in s smrtjo devetdesetletnika konćujem ta pregled smrti literatov in literarnih zgodovinarjev ter jezikoslovcev med nami — v domovini in tujini, budeć si v spomin svoja srećanja z njimi, ki so mi bili znanci, ućitelji prijatelji iz prejšnjih pisateljskih generacij ter tovariši mojega rodu in mlajšimi, s katerimi sem bil v kakršnem koli stiku. Toda ne smem zaključiti tega spomina brez opombe dveh velikih kulturnih delavcev, ki sta z nami delila isto usodo emigranta — smrti prelatov prof. **dr. Turka** in **dr. Odarja**.

SMRT ZNANSTVENIKOV V EMIGRACIJI

Prelat **prof. Jože Turk** ni bil samo znanstvenik strogo teološko-filozofskih del s posebnim ozirom na sholastićno filozofijo ali cerkveno zgodovino, temveć je posegel tudi v pereće sodobno aktualno vprašanje kot publicist ter napisal med okupacijo zanimivo brošuro o slovenskem narodu. Tudi jaz se ga spominjam ta hip predvsem kot tistega izmed naših beguncev, ki je v svojih pismih iskreno želel, da bi znanstveno kulturno delo med nami ne ugasnilo ter se je potegoval za revijo, ki je tudi na njegovo pobudo izšla v Buenos Airesu pod imenom Vrednote, v kateri je priobćil svoj ćlanek. Spominjam se pa tudi njega, kot onega, ki je želel posebno izdajo Prešernovega Krsta pri Savici, kjer naj bi v uvodu cerkveni zgodovinar in literarni skupno razložila ta svojevrstni slovenski romantićni religiozni ep v drugaćni obliki, kakor so ga

razlagali Aškerc, Kristan ali sedanji zgodovinarji. In bil je oni, ki smo mu v zamisli velike poljudne slovenske literarne zgodovine, ki naj bi jo izdala Jugoslovanska knjigarna, določili skupno z dr. Glonarjem obdelavo slovenske srednjeveške in baročne cerkvene literature. V toliko ima zvezo z leposlovjem; pa tudi s tem, da je skrbno hranil Cvelbarjevo pesniško zapuščino in pisal o njem, dokler ni izšla v Kobljarjevi ureditvi. Bila sta predhodnika novomeške kulturne pomladi po svetovni vojni.

Še več zveze z literaturo kakor tudi se zdi neverjetno — pa je imel prelat **dr. Odar**, ta strogi kanonist, izredni cerkveni pravnik, pravni regulator cerkvenega življenja že doma, pa tudi tu v Argentini, o katerega delu piše naš Koledar-Zbornik posebej. Jaz se ga ne spominjam samo kot osemletnega sošolca gimnazijskih let, tudi ne kot znanstvenega delavca s področja cerkvene znanosti, temveč kot tistega, ki mi je kot predsednik Katoliškega društva kot svojemu podrejenemu dajal vedno vso svobodo v vodenju Doma in sveta in kulturne rubrike v Slovincu; ki je edini premostil prehod iz krize Doma in sveta v novo življenje po letu 1938; ki je storil vse, da se knjižna založba Jugoslovanska tiskarna postavi na moderna tla s poudarkom na izdajo dobrih svetovnih umetnostnih knjig; ki je sprejel načelo, da mora ta založba izdajati predvsem dobra domača dela ter letno vsaj dve do štiri pesniške zbirke mladih pesnikov (kar je začela s Šalijem, Ludvikom in Šarabonom); bil je tisti, ki je skupno z glavnim ravnateljem Košičkom zamislil veliko slovensko ilustrirano literarno zgodovino v slogu Mohorjeve Zgodovine slovenskega naroda, ki pa radi usode, žal, ni prišla preko zamisli. Spominjam se ga ob tej priliki kot najjasnejšega kulturnega delavca v naši emigraciji, kot izdajatelja Doma in sveta, kot sošolca, prijatelja, sodelavca in svojega šefa, ki še daleč ni izčrpal svojih stvariteljskih sil na svojem področju, ne svojega mogočnega vpliva tudi na razvoj našega leposlovja, kateremu je vedno širokogrudno stal s svojim svetom in založbo v pomoč in obrambo.

Tri velike grobove hrani že naša tujina: grobove Novačana, Turka in Odarja in ti se uvrščajo pred grobove tistih, ki so se odprli v domovini in smo se jih spomnili v teh besedah koledarskega spomina za desetletje nazaj in še več: od tistega dne, ko se je nam in našemu narodu začela dopolnjevati apokaliptična usoda in nas razdelila na dva svetova.

Toda prav grobovi, grobovi kulturnih delavcev — tu in tam — pesnikov in pisateljev — nas znova vežejo nad razdorom enega dela zgodovine kot trajna ustvarjalna sila enega in istega naroda.